

МАНТИЧНІ ОБРЯДОДІ З «КРАЧУНОМ» В ЗИМОВІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ

Олена СЕРЕБРЯКОВА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1039-2920>

кандидат історичних наук,

науковий співробітник,

Інститут народознавства НАН України,

відділ етнології сучасності,

проспект Свободи, 15, 79000, Львів, Україна,

e-mail: o-sereb@ukr.net

Актуальність статті зумовлена відсутністю спеціальної розвідки про локальні особливості побутування мантичних практик з обрядовим хлібом, які здійснювали горяни протягом зимових свят. Тому у запропонованій публікації автор ставить перед собою *мету* комплексно висвітлити пласт звичаєво-обрядових і світоглядних явищ, пов'язаних із ворожіннями про довголіття, господарський добробут, різні позитивні або негативні події, що мали статися.

Об'єктом дослідження є традиційний світогляд і звичаєво-обрядова культура українців Карпат, а *предметом* — мантичні дії з різдвяною хлібиною, до яких вдавалися горяни у зимовий (різдвяно-водохресний) період. *Джерельною основою* статті є архівні польові записи за 1971—2019 рр. з різних регіонів Карпат, а також праці кінця ХІХ — поч. ХХІ ст.

Методологія розвідки ґрунтується на загальнонаукових методологічних принципах та основних вимогах, які ставляться щодо праць історико-етнологічного спрямування. Проаналізовано мантичні прийоми з ритуальним хлібом у зимовій обрядовості жителів Карпат. Розкрито їх функційне призначення, семантику, символіку та магічні властивості різдвяного хліба, інших ритуальних атрибутів тощо.

Ключові слова: ворожба (ворожіння, дивінації, мантичні дії/практики/прийоми), українці Карпат, «крачун», життя, смерть, врожай, весілля.

Olena SEREBRYAKOVA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1039-2920>

Candidate of Historical Sciences,

Research worker of the Department

of the Modern Ethnology

of the Ethnology Institute

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: o-sereb@ukr.net

MANTIC CEREMONIAL ACTIONS WITH RITUAL BREAD IN THE WINTER RITES OF THE CARPATHIAN UKRAINIANS

Actuality of the article is conditioned by the fact that there is still no special research about the local peculiarities of the existence of mantic actions with ritual bread in Ukrainian Carpathians. They were carried out by the Highlanders during the winter holidays, in particular the time of the twelve days between Christmas and Epiphany. Therefore, the aim of the offered article is coverage of the layer of ritual and world-view phenomena associated with the divination about the longevity, the harvest, the various positive or negative events that are about to happen. Among them — varieties, prophetic signs, in particular signs during baking, ritual taboos, mythological presentations, archaic elements etc. Also different mantic-magical actions were performed to increase the yield, the number of livestock, money, health, good.

The *object* of the research is the traditional world view and the custom and rite culture of the Carpathian Ukrainians, and the *subject* — the mantic actions with ritual bread, which carried out to various holidays of Christmas and Epiphany time. The *basis* for the article is the archival field materials of 1971—2019 from three historic and ethnographic regions of the Ukrainian Carpathians (Hutsulshchyna, Boykivshchyna, Lemkivshchyna) and works of the end of nineteenth and the beginning of the twenty-first centuries. The *methodology* of this work is based on general scientific methodological principles and the basic requirements that apply to the works of historical and ethnological direction.

Mantic traditions related to the ceremonial use of ritual bread in the winter rites (the time of the twelve days between Christmas and Epiphany) of the Carpathians inhabitants are analyzed. Their functional purpose, semantics, symbolism and magical properties of ritual bread and other attributes (water, hemp, honey, ritual food etc.), the degree of preservation of the studied phenomena in modern times are revealed.

Due to direct contact with ritual bread, various attributes to be charged by the magical power that was transmitted to man, livestock and field. Therefore, they acquired healing, productive and protective properties. Christmas bread was used during the water consecration of family members and the whole yard, as well sowing in the spring, using part of the ritual bread.

Among the remnants of archaic phenomena the cult of ancestors, belief in divination, verbal, productive magic, the magic of protection, magical properties of ritual attributes and their use in various mantic and magic actions etc. was preserved. According to the field records of investigated divination and magic actions are still stored in memory of old local people in the villages of Ukrainian Carpathians.

Keywords: mantic actions/practices (divination), Carpathian Ukrainians, ritual bread, winter rite, life, death, crop, wedding.

Вступ. В календарній та сімейній обрядовості українців, зокрема горян, здавна присутній спеціальний ритуальний хліб, який вирізняється формою, оздобою, назвою тощо. Відомі дослідники М. Грушевський, К. Сосенко, С. Токарєв, Р. Кісь, М. Маєрчик, К. Кутельмах, Л. Горошко в своїх працях з'ясували етимологію назви різдвяної хлібини, використання води в обряді її купання та принагідно торкалися теми нашого дослідження [1, с. 177; 2, с. 75—78; 3, с. 108—109; 4, с. 462—463, 467; 5, с. 480—481; 6, с. 49—56].

Однак відсутність спеціальної розвідки про локальні особливості побутування мантичних практик з обрядовим хлібом, які здійснювали горяни протягом зимових свят, і зумовила *актуальність* нашої статті. У запропонованій публікації автор ставить перед собою *мету* комплексно висвітлити пласт звичаєво-обрядових і світоглядних явищ, пов'язаних із ворожіннями про довголіття, господарський добробут, різні позитивні або негативні події, що мали статися.

Отож у нашій статті, яка ґрунтується на опублікованих джерелах і польових матеріалах, йтиметься про різні ворожіння з обрядовим хлібом в циклі зимових свят.

Основна частина. В українській народній традиції, яка багата на численні ворожіння [7, с. 740], зокрема про господарський добробут, подальшу долю членів родини тощо, наявні й своєрідні обрядодії з ритуальним хлібом — «крачуном» («керечуном», «корочуном», «гередуном» та ін.)¹, «васильником» («василем» тощо), «полазником», який випікали вранці напередодні Різдва. Здебільшого їх здійснювали у тих чи інших місцевостях Карпат на Святий вечір, Різдво, Новий рік (рідше — на Водохреще).

За етнографічними даними Ю. Шнайдера, Я. Фальковського, Б. Пашницького, П. Богатирьова, Ю. Гошка, Р. Кирчіва, Т. Гонтар, Л. Горошко, О. Серебрякової жителі Карпат перед ворожінням купали (мили) хліб у потоці чи ріці, переважно тричі занурюючи у воду (сс. Либохора, Бігтя, Карпатське,

Ясениця, Нижнє Гусне, Бориня Турківського р-ну, Тернавка, Ялинкувате, Орявчик, Ямельниця, Урич, Климець, Верхня Рожанка, Завадка, Погар Сколівського р-ну, Східниця Дрогобицького р-ну, Сухий, Гусний, Ужок Великоберезнянського р-ну, Вучкове, Подобовець, Синевир, Ізки, Колочава, Запереділля, Волове Міжгірського р-ну, Суха Іршавського р-ну, Скотарське, Розтока Воловецького р-ну, Поляниця, Слобода Болахівська, Козаківка Долинського р-ну) [8, арк. 7, 12—13, 28, 36, 49, 62; 9, арк. 29; 10, арк. 58, 59; 11, арк. 2 зв., 12; 12, арк. 37; 13, арк. 25—26, 51; 14, арк. 43, 52—53; 15, арк. 2; 16, арк. 69; 17, арк. 15, 39, 51, 85, 90; 18, арк. 3—4; 19, арк. 27; 20, с. 205; 21, с. 83; 22, с. 83; 23, с. 213]². Скажімо, на Гуцульщині при цьому примовляли: «Не купається хліб у воді, але я у здоров'ю і силі». А за поясненнями старожилів з Бойківщини, так чинили, «аби нас хліб не лишив» (с. Тишів Воловецького р-ну), «Оби ся родив файно, оби смачний був все» (с. Верхня Рожанка Сколівського р-ну), «Шоби збіжжя було чисте» (с. Козьова Сколівського р-ну), «коби кукіль не родився в тім, а чистий хліб, аби пшениця росла вся чиста» (с. Либохора Сколівського р-ну), «оби ся родила пшениця, жито, всяка пашниця, оби було всього багато» (с. Нижнє Висоцьке Турківського р-ну) [13, арк. 39; 23, с. 213]³.

Архаїчність цього явища підтверджують приклади, які авторові пощастило занотувати у деяких бой-

² Записано 18 липня 2017 р. у с. Климець від Лянг (Векленець) Ганни Степанівни 1930 р. н., ур. с. Климець, освіта — 4 класи та від Мазепи (Лянг) Марії Юрївни 1955 р. н., ур. с. Климець, освіта — середня; 12 липня 2018 р. у с. Орявчик від Матулінець (Волос) Марії Іванівни 1945 р. н., ур. с. Орявчик, освіта — 4 класи; 16 липня 2018 р. у с. Завадка від Цикош (Коваль) Розалії Кирилівни 1935 р. н., ур. с. Завадка, освіта — 7 класів; 18 липня 2018 р. у с. Погар від Снігур (Краснянська) Марії Яківни 1938 р. н., ур. с. Погар, освіта — 7 класів та Бабич (Іванкович) Анни Василівни 1935 р. н., ур. с. Погар, освіта — 1 клас.

³ Записано 12 липня 2018 р. у с. Козьова від Жалівців (Осташ) Анни Михайлівни 1934 р. н., ур. с. Козьова, освіта — 4 класи; 13 липня 2018 р. у с. Либохора від Волосяник (Трухан) Олена Іванівни 1934 р. н., ур. с. Либохора, освіта — 7 класів; 15 липня 2018 р. у с. Верхня Рожанка від Говдиш (Василів) Марії Степанівни 1932 р. н., ур. с. Верхня Рожанка, освіта — 2 місяці; 23 липня 2019 р. у с. Нижнє Висоцьке від Михалко (Буштин) Софії Василівни 1935 р. н., ур. с. Нижнє Висоцьке, освіта — 7 класів.

¹ Із польового щоденника Р. Кирчіва довідуємось, що у деяких селах Великоберезнянського р-ну «крайчуном» називали різдвяні свята, а тиждень від Різдва до Нового року — «на крайчуні». По ньому передбачали погоду на весь рік: «Як будуть ясніші дні, то будуть гарні весна, літо, осінь і зима» (сс. Верховина-Бистра, Ужок) [8, арк. 45, 83].

ківських селах. Ось що пригадали респонденти: «...в ріці його вмиває хазяїн раненько на Василя, аби ніхто не видів. Тото давно було — котили із хати на річку (доки не дійде до річки), тко близько коло ріки, а ми далеко, то ми не котили (при нашій тямці вже не було)» (с. Пилипець на Міжгірщині) [17, арк. 45].

За іншими записами, «як ішли на Йордан по воду, то його котили так до води... Котили керечун до потоку, звідки воду брали, не до ріки. Котрий ішов по воду: газда або газдиня» (с. Ісаї на Турківщині)⁴. Про таке ж свідчать й дані Ю. Шнайдера з теренів бойківсько-гуцульського пограниччя, які він прибирав ще на початку ХХ ст. У селах над р. Лімницею такі обрядодії здійснювали зранку на Новий рік [24, s. 210].

В інших місцевостях Карпат ритуальний хліб просто змивали водою чи скроплювали нею (сс. Вишків Долинського р-ну, Запереділля, Тітківці Міжгірського р-ну, Головецько, Ялинкувате Сколівського р-ну, Вовче Турківського р-ну, Стужиця Великоберезнянського р-ну) [17, арк. 95; 25, арк. 34; 26, арк. 28; 27, с. 70]⁵. Подекуди такі обрядодії здійснювали біля криниці чи у відрі з водою вже у хаті (сс. Синевир, Негровець Міжгірського р-ну, Хітар, Кальне Сколівського р-ну, Верхнє Висоцьке, Нижнє Висоцьке Турківського р-ну) [17, арк. 20, 24—25; 28, с. 25]⁶. А у с. Лопушанка Хомина на Старосамбірщині та с. Свобода на Міжгірщині, за місцевим звичаєм, керечун вкидали до колодязя [12, арк. 49—50; 29, с. 68].

У селах, де належало скупати хліб на ріці, зазвичай дотримувались цієї настанови, проте внаслідок

різних причин (опаді, відсутність річки, далека відстань до неї) інколи не зважали на неї. За оповідями старожилів, «колись ішли на ріку, а як дуже сніги білі, то з колодязя в відро зачерли води, там хліб скупав» (с. Верхня Яблунька — Турківщина)⁷; «То завиват в скатертину і йшли на ріку. В нас є ріка, ну а де нема ріки? Зачерли води коло студні, там скупав коло студні, трошка намочив. Так треба було, така прикмета була!» (с. Нижнє Висоцьке — Турківщина)⁸; «Колись купали на ріці, а тепер до річки далеко добратись» (с. Климець — Сколівщина)⁹; «Купала біля криниці (у нас річка далеко)» (с. Козаківка — Долинщина) [14, арк. 60].

Слід зазначити, що звичай купати керечун перед ворожбою, скажімо на Бойківщині (Турківщина) побутував принаймні до середини 70-х рр. ХХ ст. [8, арк. 28, 36].

Як свідчать польові записи, горяни могли просто йти з ним по воду до криниці, потоку, ріки, уникаючи контакту хліба з водою (сс. Сенечів на Долинщині, Присліп, Синевир, Синевирська Поляна на Міжгірщині, Цінева на Рожнятівщині, Мшанець, Тур'є на Старосамбірщині, Верхня Рожанка, Волосянка, смт Славсько на Сколівщині, Суха на Іршавщині, Смереково, Стужиця на Великоберезнянщині). За поясненнями інформатора зі с. Старяви, що на Старосамбірщині, який опісля вінчував з хлібом у хаті, «то робили, жеби на щісте той хліб, так як хліб, приходит Новий рік і би все хліб на столі був» [9, арк. 29; 12, арк. 6, 20, 64—65; 17, арк. 4, 9; 18, арк. 21; 27, с. 66; 30, арк. 20, 22, 31; 31, арк. 11; 32, арк. 12; 33, с. 11; 34, с. 37; 35, арк. 11].

Маємо приклади народних уявлень про оберегові властивості води, в якій на Новий рік (перед Святою вечерею або після неї по півночі) мили «карачун». На Волоччині, скупавши його в потоці, вмивалися самі, примовляючи: «Яка вода здорова, такий щоб і я був здоровий; як хліб усі поважають, так щоб і мене поважали» (с. Цербівець). На Надвірнянщині водою,

⁴ Записано 27 липня 2019 р. у с. Ісаї від Андрущакевич (Галишин) Марії Миколаївни 1927 р. н., ур. с. Ісаї, освіта — 4 класи.

⁵ Записано 11 липня 2018 р. у с. Ялинкувате від Котів (Коруд) Анастасії Михайлівни 1933 р. н., ур. с. Волосянка, освіта — 2 класи; 26 липня 2019 р. у с. Вовче від Касенич (Лило) Ганни Михайлівни 1935 р. н., ур. с. Вовче, освіта — 4 класи.

⁶ Записано 17 липня 2018 р. у с. Хітар від Матвіїв (Гудз) Анни Михайлівни 1938 р. н., ур. с. Кальне, освіта — 8 класів; 17 липня 2018 р. у с. Кальне від Брюхович Марії Васиївни 1929 р. н., ур. с. Кальне, освіта — 4 класи; 23 липня 2019 р. у с. Верхнє Висоцьке від Шепіди (Надич) Марії Миколаївни 1937 р. н., ур. с. Верхнє Висоцьке, освіта — 1,5 класи; 23 липня 2019 р. у с. Нижнє Висоцьке від Нискогуса Онуфрія Васильовича, 1927 р. н., ур. с. Нижнє Висоцьке.

⁷ Записано 29 липня 2019 р. у с. Верхня Яблунька від Кльоб (Січак) Анни Михайлівни 1947 р. н., ур. с. Верхня Яблунька, освіта — 8 класів.

⁸ Записано 23 липня 2019 р. у с. Нижнє Висоцьке від Гуцак (Буштин) Єви Григорівни 1929 р. н., ур. с. Нижнє Висоцьке, освіта — 5 класів.

⁹ Записано 18 липня 2017 р. у с. Климець від Бродич (Ковач) Людмили Богданівни 1974 р. н., ур. с. Івашківці Турківського р-ну, освіта — середня.

в яку додавали шматок «василя» не лише милися, а й скроплювали худобу, щоби вберегти її від усякого лиха (с. Зелениця — тепер Черник). Подібного звичаю дотримувалися на Міжгірщині, послугуючись водою, в яку занурювали «крачун» (с. Свобода). В іншому селі, змочивши хліб у криниці та набравши з неї води, «намече там гроші та тими грішми миються, аби гроші били» (Синевир) [4, с. 461; 12, арк. 50; 17, арк. 20; 36, с. 26]. У схожий спосіб на Великоберезнянщині після збрикування крайчуна водою з потоку та вмивання, господар приносив свіжу воду до хати, наливав у миску, кидав туди копійки та коралі, аби вмивалися всі хатні. Зазвичай при цьому примовляли: «Як тота вода здорова, лем ми такі здорові били». А дівчата, щоби бути вродливими та приваблювати хлопців, подумки нашіптували: «Аби така красна біла, як коралі, аби мене так хлопці любили, як усі гроші люблять». Для посилення ефективності обрядодії одна зі старожилок чинила так три рази, а цю воду виливала на квіти, «щоб була така гарна, як косиці» (с. Стужиця) [27, с. 70—71]. Продукуючою семантикою наділяли й воду, по яку лише ходили з обрядовим хлібом на річку. Так, у с. Велика Лінина (Старосамбірщина) на Різдво побутував аналогічний звичай, коли крім грошей, до води додавали хліб, а у с. Синевирська Поляна (Міжгірщина) — вуглини [17, арк. 4; 31, арк. 30].

За записом Л. Дем'яна з околиць Вишніх Верещьких Воловецького р-ну, «давно, коли газда йшов з керечуном до хижі (скупавши його на ріці), то дуркав у двері, а жона з хижі каже: «Хто там дуркоче?». «Святий Петрів дух з колачком та з свяченою водою», — відповідає газда з-над двору і тогди іде до хижі» [37, арк. 49]. На теренах Гуцульщини, Бойківщини, лемківсько-бойківського порубіжжя після цього господар або господиня котили його по розстеленому на підлозі новому полотну, рушнику, соломі та ін. від порога до столу (зрідка навпаки) один або три рази та спостерігали на який бік упаде хліб¹⁰. Результати пояснювали однотипно: «Якщо він впаде верхом догори, то добре, якщо низом догори, означає щось недобре, хтось помре»¹¹

¹⁰ Цікаво, що одна з жительок хутора між селами Гнила та Либохора на Турківщині вважає, що «котити керечуна гріх» [8, арк. 21].

¹¹ Принагідно зауважимо, що ритуальною хлібиною горяни послугувалися й в оказіональних обрядах. Зокрема, за

(с. Волосате — Лиського повіту, Черногорова Великоберезнянського р-ну, Либохора, Карпатське Турківського р-ну); «...як впаде на нижню корку, рік буде добрим, якщо на верхню, хто-небудь помре» (с. Волове — тепер смт Міжгір'я, с. Нижній Синевир Міжгірського р-ну, Ужок Великоберезнянського р-ну); «То погано, як ся перевернув, хтось буде вмирати» (с. Нижнє Висоцьке Турківського р-ну, Сухий, Волосянка Великоберезнянського р-ну); «Як ся переверне так, догори ногами, то до похорону, а як так, як має бути, то всі будуть жити» (с. Верхнє Висоцьке Турківського р-ну); «І він як файно обернувся, так як пекло його, кажуть, дуже добре, що здоровля буде, а як догори став ногами, недобре» (с. Завадка Сколівського р-ну) [10, арк. 59; 19, арк. 14—15; 20, с. 205; 22, с. 83; 23, с. 213; 27, с. 71; 41, арк. 41, 71; 39, с. 6; 40, с. 233]¹².

У своєрідних відмінах мантичні обрядодії побутовали на Міжгірщині. Скажімо, у с. Синевир у такий спосіб завбачували долю кожного члена родини: «котили, кілька тих било вже в сім'ї: кожного ім'я споминали. Ну, як добре падав, то так получалося всьо добре, якщо перевернувся на чиєсь ім'я, то надіялися, що не дай Бог умре». Подібно вважали й у Синевирській Полянці: «Коли впаде файно на бік, то буде добре, а як вивернеся (щоб не був вівсом униз), то вмре» [17, арк. 4, 9, 15]. За записами І. Симоненка, висліди ворожби витлумачували й за іншими ознаками. Так, у с. Колочава господар, котячи керечун від столу до порога стільки раз, скільки людей жило тут, спостерігав: якщо хліб докотиться, особа, на яку ворожать, житиме, і навпаки [21, с. 83]. Цікавий варіант ворожіння зафіксовано у с. Вучкове, де «керечун тот цілий мочили в воду (йшли на малу воду), ну та всплив, тогди жити буде. Айно, метали на воду та й сяк: аж упав у воду, тогди казали, што вмре. Тко в хижі на кожного так робили. Ми сяк робили...» [17, арк. 90].

Бік, на який падав хліб, «підказував» лемкам та бойкам, чи буде врожайним прийдешній рік: «...як хпав

записом О. Кольберга, мантичні обрядодії з нею лемки здійснювали, коли входили до нової хати. Кидаючи хліб, примічали не лише як він упаде («правильно» чи ні), але й до якого предмету інтер'єру долетить: «якщо він полетить від порога до столу, то злий знак, а як до пічки — добрий» [38, с. 64].

¹² Записано 16 липня 2018 р. у с. Завадка від Цикош (Коваль) Розалії Кирилівни 1935 р. н., ур. с. Завадка, освіта — 7 класів.

добрі, то і урожай буде добрий» (с. Душатин — Сяноччина); «...Як верхом, то буде врожай» (с. Климець, Погар — Сколівщина); «Коли перевернеться так, як у печі стоїть, то буде цього року урожай, а як навиворіт, то ні» (с. Вовче, Верхнє Гусне — Турківщина); «як впаде та як верхом, то на врожай хліба: пшениці чи вівса» (с. Бітля — Турківщина); «... Якщо сподом донизу, то вважали, що буде добрий урожай, якщо навпаки, то вважалося поганою прикметою» (с. Козаківка — Долинщина); «Кідь впав, як у печці був, як ріс, то всьо добре на врожай буде, піде добрий новий рік, а іншим боком переверне — шось мало пошкодить худобі або людям (хворує)» (с. Подобовець — Міжгірщина); «як він упаде он так, як він у піч іде, як ся пече, то добре, дуже добре, а як він тим догори, то вже недобре може бути, може не вроде шось» (с. Верхня Рожанка — Сколівщина). Локальною особливістю дивінацій у цьому селі є місце виконання: «Гареджуном» «гедзають» через ріку по леду, як нема леду, то попри берег». До того ж, остерегалися будь-якої зустрічі, яка, за віруваннями, віщувала смерть. У протилежному випадку, щастя або довге життя [14, арк. 52—53; 17, арк. 39; 18, арк. 3—4; 28, с. 25; 42, с. 6; 43, с. 11]¹³.

Своєрідні витлумачення результатів ворожінь, що стосуються врожаю зафіксовано на Бойківщині. За рідкісним записом Т. Гонтар, у Волосянці на Сколівщині вірили: «Куди керечун паде, туди царица (ореться, сіється овес) піде» [10, арк. 51]. Жителі с. Тишів на Воловеччині вважали, що «як догори впав керечун то впаде жито із-за бурь» [13, арк. 39]. У с. Поляниця на Долинщині сподівались: «як впав файно, то так не догори, тай файно впав, то казали, що як хто посіє зерно отото, то не буде падати врожай; а як догори тай вже буде падати»

¹³ Записано 18 липня 2017 р. у с. Климець від Лянг (Векленець) Ганни Степанівни 1930 р. н., ур. с. Климець, освіта — 4 класи та від Мазепи (Лянг) Марії Юрївни 1955 р. н., ур. с. Климець, освіта — середня; 15 липня 2018 р. у с. Верхня Рожанка Сколівського р-ну від Говдиш (Василів) Марії Степанівни 1932 р. н., ур. с. Верхня Рожанка, освіта — 2 місяці та від Галадій (Лесяк) Марії Юрївни 1958 р. н., ур. с. Верхня Рожанка, освіта — середня; 18 липня 2018 р. у с. Погар від Снігур (Краснянська) Марії Яківни 1938 р. н., ур. с. Погар, освіта — 7 класів та Бабич (Іванкович) Анни Василівни 1935 р. н., ур. с. Погар, освіта — 1 клас; 31 липня 2019 р. у с. Верхнє Гусне від Лемко (Ришкович) Поліни Василівни 1941 р. н., ур. с. Верхнє Гусне, освіта — 7 класів.

[18, арк. 3—4]. За повідомленням П. Богатирьова, у Прислопі на Міжгірщині бойки рахували скільки обертів зробить хліб, котячись по землі, «бо стільки возів сіна та зерна буде зібрано восени» [20, с. 205]. Колись в околицях Верхніх Воріт (Воловеччина) про врожай довідувалися за іншою прикметою: «куда покотиться, в тім році там буде, в тій стороні добра царина, добрий урожай» [37, арк. 52].

За польовими розслідами з різних місцевостей Карпат, у такий спосіб ворожили з метою збільшення врожаю та худоби. Так, у с. Орів (Сколівщина) мантичні дії здійснювали, «шоби був великий урожай», у Лопушанці Хоминій (Старосамбірщина), «щоб цілий рік не бракувало хліба», у Негровці (Міжгірщина), «штоби кілько хліба било, як сміття у хижі (сміється. — О. С.), а сміття все є», а у Східниці (Дрогобиччина) «котили хліб від дверей до вікна — «котькали», аби в хаті велося і був хліб у хаті» [15, арк. 2; 17, арк. 24—25; 19, арк. 14—15; 29, с. 68]. Слід зазначити, що в Ялинкуватому (Сколівщина) «качали господарь ід столу від столу, по столі, оби ся родило, оби в хаті всьо котило, всяке добро»¹⁴. Неабиякої спритності від господарів цей мантично-магічний звичай потребував у с. Вишній Бистрий, що на Хустщині. Щоби бути багатими, обрядовий хліб потрібно кинути від дверей так, аби він опинився під столом [20, с. 206]. Колись різдвяного ранку котили його під стіл й у с. Карпатське (Гнила), що на Турківщині [8, арк. 12].

У деяких селах при цьому послуговувались вербальною магією. Скажімо, у с. Цінева на Рожнятівщині мама чи баба «васильником котила від порога до столу, примовляючи: «Аби сі брикали воли і корови, вівці і кози. Та й ми аби були здорові!» [33, с. 11]. Цікаво, що у Вучковому на Міжгірщині «давно качали старі так д' порогові, аби всьо добро йшло, відти сюди до хижі (від порога до столу. — О. С.). Котили три рази і казали: «Штоби всьо добро до хижі йшло» [17, арк. 85].

Подекуди на Лемківщині (Перечинщина, Великоберезнянщина), Бойківщині (Сколівщина, Міжгірщина, Старосамбірщина, Турківщина, Воловеччина, Долинщина) і бойківсько-гуцульському порубіжжі за «поведінкою» обрядового хліба судили,

¹⁴ Записано 11 липня 2018 р. у с. Ялинкувате від Котів (Коруд) Анастасії Михайлівни 1933 р. н., ур. с. Волосянка, освіта — 2 класи.

чи буде рік добрим, чи «все буде вестися»: «Осли упаде правильно, то віщує добре і навпаки»; «Якщо повернеться верхом, то тоді на добрі, а якщо низом, то тоді недобре буде нам в сім'ї»; «як впав низом на підлогу добра прикмета — верхом погана»; «Якщо він упаде так як був в печі під час печення, то добре буде вестися»; «Як упаде файно, тогди буде добре усьо вестися. Має вгорі с'як впасти»; «Як на лицьо впаде, то то дуже добре», «Лем упаде вершком зверху, а сподом до землі, то буде цілий рік добрі, а ніт... — це така ворожка як пройде рік усім у цій хижі»; «як убернесі догори, так як він печений, то дуже велике щастя буде в домі. А як він так провернесі, то шось буде» (недобре. — Л. Г.); «як упаде сподом на верх, то тоді би було не добре»; «Коли хліб перестане котити ся і упаде на землю лицьом в гору, то добре буде вести ся; а як упаде сподом в гору, то си не хвалят, бо буде в хижі мерлець». За локальним різновидом зі с. Тур'я Бистра, у ніч перед ворожінням дівчина клала його собі під голову [10, арк. 59; 12, арк. 11, 16; 13, арк. 58; 14, арк. 43; 16, арк. 69; 17, арк. 85; 24, с. 210; 27, с. 66, 70; 30, арк. 31; 34, с. 37; 37, арк. 49; 44, с. 19; 45, с. 21—22]. Інакше пояснювали перевертання «киричуна» подекуди на Бойківщині (Долинщина, Міжгірщина): «як файно ся котит — файний рік буде, як ся переверне — дуже добрий рік тако» (сс. Вишків, Тітківці) [26, арк. 28]. А жителі с. Ямельниця (Сколівщина) хотіли, «аби він легко впав» [19, арк. 27].

Сенс мантичного обряду, який на початку 70-х рр. ХХ ст. зафіксували у с. Ясеня (Рошнятівщина) Ю. Гошко і Т. Гонтар, розшифровується за допомогою вербальної магії. Прикрашеного стрічками і завітчаного васильком «василя» на Новий рік купали дівчата, а прийшовши додому, котили по хаті, примовляючи: «Просимо Василя на вісіля». Прикметно, що цій ворожбі передувало переливання дороги водою, набраною до схід сонця [30, арк. 11—12; 41, арк. 102; 46, арк. 52 зв.].

Наведемо приклади й інших витлумачень руху обрядового хліба. Так, за сучасними записами зі с. Синевир (Міжгірщина), зранку на Водохреща господині котять «кричун» від порога до колодязя. «Якщо хлібина котиться по снігу рівенько, мов колесо — рік видасться щасливим. Бува, що підстрибує — чекайте на весілля або далекі мандри чи зміну домів-

ки. Та якщо впаде — у сім'ї буде хворий, а як перевернеться — до труни...» [47, с. 3].

В інший спосіб за допомогою керечуна ворожили у смт Міжгір'я. Поставивши його на розсипане борошно, роздивлялися відбитки від споду хліба. Якщо вималювалась людська постать, вірили, що прийдуть свати, а якщо тварини — чекати приплоду в худоби [48].

Варто згадати й інші пророчі прикмети за «участю» обрядової паляниці, на які звертали увагу під час її випікання. Скажімо, на Бойківщині «розпукування» карачуна віщувало господині смерть, «западання» — біду, а якщо тісто високо піднімалося в печі, рік обіцяв бути вдалий і щасливий [48; 49, с. 275].

Дочекавшись певного святкового дня та здійснивши належні ритуальні дії, горяни куштували обрядовий хліб. Маємо також відомості про те, що ним живилася й худоба: «на Новий рік господарь брав із трьох або чотирьох сторін обрізав кусочки і то давав худобі, а то остальне їли люди» (сс. Подобовець, Пилипець, Вучкове, Синевир — Міжгірщина, Нижній Бистрий — Хустщина, Суха, Задне — Іршавщина, Верхнє Гусне — Турківщина, Душатин — Сяноцький повіт, Заріччя — Надвірнянщина) [9, арк. 29; 10, арк. 6; 17, арк. 15, 34, 45, 76, 80, 90; 42, с. 6; 50, арк. 140]¹⁵. Подекуди на Великоберезнянщині чинили інакше. Так, у с. Стужиця «на Василя розрізали «карачун», перший кусок нянько утяв і май скоресенько худобі понесли, а тогди всім роздають». Зазначимо, що у с. Люта на «Бабин Святий вечір» ним годували лише корів. «А поросяті або псові то не мож давати» [27, 70; 35, арк. 71]. За записами П. Богатирьова з Міжгірщини, газдиня натирала шматок крачуна сіллю (с. Волове — тепер смт Міжгір'я) [20, с. 206]. У бойківських селах занотовано пояснення такого годування: «Аби корові добре було», «щоб добре доїлися», «Бо він уже дві неділі бил, не годивсі», «бо вже старий був по святах» [17, арк. 45; 48]¹⁶.

¹⁵ Записано 31 липня 2019 р. у с. Верхнє Гусне від Лемко (Ришкович) Поліни Василівни 1941 р. н., ур. с. Верхнє Гусне, освіта — 7 класів.

¹⁶ Записано 11 липня 2018 р. у с. Ялинкувате від Котів (Коруд) Анастасії Михайлівни 1933 р. н., ур. с. Волосянка, освіта — 2 класи; 18 липня 2018 р. у с. Погар від Снігур Краснянська) Марії Яківни 1938 р. н., ур. с. Погар, освіта — 7 класів та Бабич (Іванкович) Анни Василівни 1935 р. н., ур. с. Погар, освіта — 1 клас.

За даними Т. Гонтар, «як вводили вола на Різдво до хати, то давали керечуна і йому» (с. Орявчик — Сколівщина) [10, арк. 59]. Цікаві різновиди цих обрядодій, які здійснювали на Новий рік, занотовано у повоєнний час (1946 р.) Я. Джерелюком у с. Білки (Іршавщина): «31 грудня заводять до хижі барана, а керечун лежить в кошарці (корзині) чи на столі. Баран скаче на стіл і починає їсти керечун, а потім їдять самі і дають кушати керечун усій худобі». За іншим варіантом, «на Новий рік (14 січня) хазяїн о 4-й ранку заніс у хату керечун, який пікся в суботу перед Святим вечором, і поклав на стіл. В цей час вівчар, який живе в родині господаря, одягнувшись по-святковому, пішов у хлів і завів барана. Хазяїн з чотирьох боків відрізав по округленому кусочку і, йдучи назустріч баранові, віддає ті кусочки йому... Через 15—20 хвилин вівчар вивів його з хижі. Хазяїн розрізав керечун на дві половини, одну залишив цілу, а другу розрізав на кусочки і дав корові, вівцям, козам, баранові, а коневі і свині ні» [50, арк. 87 зв., 197—198].

Як свідчать сучасні польові спостереження, подекуди на Турківщині між худобою ділили середину керечуна, в яку накладали і запікали усі обрядові страви (сс. Либохора, Ясениця). Так само колись чинили й на Великоберезнянщині (сс. Гусний, Сухий). Водночас сіл на Воловеччині (Кічерна) середню частину перед Новим роком несли лише корові. Дотримання звичаю вмотивовували так: «щоби корови парувались з биками» (с. Волове — тепер смт Міжгір'я), «щоби худоба була здорова» (с. Верховина Бистра — Великоберезнянщина) [8, арк. 49, 62, 79; 13, арк. 58; 20, с. 206]. А за записом Р. Кирчіва та Т. Гонтар, «давали худобі керечуна, як захворіла», «Як захорує худобина, то дають середину керечуна, то помагає» (с. Карпатське — Турківщина) [8, арк. 12—13; 11, арк. 2 зв.]. Натомість за нещодавніми нотатками А. Кривенко, треба з'їсти шматок в разі хвороби людини: «як хтось захворіє, то то дають» (середину цього хліба. — О. С.)¹⁷. Подібно, за даними П. Богатирьова, у с. Синевир, що на Міжгірщині, її споживали з лікувальною та захисною метою. Апотропейні властивості частини крачуна посилював часник, який разом з бобами та зернами запікали

¹⁷ Записано 25 липня 2019 р. в с. Карпатське від Дурана Василя Олексевича, 1923 р. н., ур. с. Карпатське, освіта — 4 класи.

всередину хліба [20, с. 204]. За записом М. Парлаг зі с. Буковець (Воловеччина) (1930-ті рр.), перед тим як їсти керечун на Новий рік «ямку вирізували, висушили, зав'язали в білу ганчірку (рядочку) і відклали для лікування деяких хвороб, зокрема проти уроків» [51, арк. 141].

За нотатками Ю. Климця, з апотропейною метою у с. Лікідари Перечинського р-ну «крайчун обрізували у свят-вечір із трьох сторін і тими обрізаними скибками підкурювали худобу, щоб оберегти її від злих сил» [52, арк. 70]. Захистом від відьом (зокрема, зурочення худоби та відбирання в корів молока) слугували й шкірки від керечуна, які у смт Міжгір'я клали перед дверима хліва [48]. Значимо, що за допомогою верхньої частини крачуна та вуглин у с. Нижній Синевир (Міжгірщина) лікували хворобу мерену (біль вимені перед отеленням) [20, с. 206—207].

Своєрідні згадки респондентів про інше функційне призначення частини ритуального хліба, зокрема його середини, вдалося виявити у деяких бойківських селах на Турківщині. Її тримали до весни, а «коли йшли заворювати на поли і то брали і тото клали в першу борозду і заворювали» (с. Верхня Яблунька). «Оби Бог поблагословив землю і би був урожай», подібно засівали з нею перший раз, несучи в мішку, а в кінці «вже розв'язали, поставили на землю, так пригорнули» (с. Нижнє Висоцьке). Послугувались ним і в іншому селі, де в один ріжок зав'язували шнурком «три вуглики того керечуна... і так з тим, посівальник тото кликали (мішок. — О. С.), йшли сіяти. З іншого не сіяли мішка, хіба з того!» (с. Либохора). Ось що записав у середині 70-х рр. ХХ ст. у с. Карпатське (Гнила) Р. Кирчів: «Їли керечуна на Новий рік. Місце з усіма стравами вирізували, сушили в печі і на яри йшли з ним сіяти. Прив'язували до сіялки — сілька — мішок, з якого сіяли. Середину з керечуна прив'язували до кінця сільки» [8, арк. 12]¹⁸.

Маємо відомості про те, що у минулому на свято Різдва та Йордана з ритуальним хлібом здійснювали

¹⁸ Записано 29 липня 2019 р. у с. Верхня Яблунька від Кльоб (Січак) Калини Михайлівни 1938 р. н., ур. с. Верхня Яблунька, освіта — 7 класів, 23 липня 2019 р. у с. Нижнє Висоцьке від Гуцак (Буштин) Єви Григорівни 1929 р. н., ур. с. Нижнє Висоцьке, освіта — 5 класів, 24 липня 2019 р. у с. Либохора від Бугринець (Павліш) Марії Миколаївни 1935 р. н., ур. с. Либохора, освіта — 4 класи.

обряд освячення водою членів родини та всього обійстя, «щоб здорові були і Бог сохранияв від усякого злого», «Цим відганяли чорта від хати» (с. Витвиця Долинського р-ну, Либохора, Карпатське Турківського р-ну) [11, арк. 9; 14, арк. 33]¹⁹.

Зазвичай спечений керечун навхрест обв'язували прядивом («то таке прядиво своє з лену, що ся виробляло»), «аби родився великий льон» (с. Козаківка Долинського р-ну) [14, арк. 52—53], «щоб добрі коноплі росли» (с. Заріччя Надвірнянського р-ну) [10, арк. 6]. Цікаву інформацію занотовано у Прислопі (Міжгірщина), де обрядовий хліб обв'язували мотузкою з льону і коноплі, а всередину встромляли стеблину вівса. Прикметно, що ці обрядодії здійснювали парубок або дівчина на виданні, щоби мати файного жениха або «дівку як чічку» [4, с. 461].

За твердженнями респондентів, господині зберігали повісмо та при нагоді використовували його у народній медицині. Найчастіше ним спалювали ружу і «то ся розходило», рідше знімали зубний біль, припухлість. Крім того, послуговувались молитвами, а для надання цьому ритуальному атрибуту більш цілющої сили подекуди «тото повісмо прив'язували навколо посудини, де ся святила вода на Йордань» [10, арк. 51; 12, арк. 45; 18, арк. 27—28; 53, с. 218]²⁰.

¹⁹ Записано 25 липня 2019 р. у с. Карпатське від Іваничко (Курій) Марії Василівни 1950 р. н., ур. с. Карпатське, освіта — середня.

²⁰ Записано 11 липня 2018 р. у с. Ялинкувате від Котів (Коруд) Анастасії Михайлівни 1933 р. н., ур. с. Волосянка, освіта — 2 класи; 12 липня 2018 р. у с. Козьова від Жалівців (Осташ) Анни Михайлівни 1934 р. н., ур. с. Козьова, освіта — 4 класи; 13 липня 2018 р. у с. Либохора від Волосяник (Трухан) Олена Іванівни 1934 р. н., ур. с. Либохора, освіта — 7 класів; 17 липня 2018 р. у с. Хитар від Матвіїв (Гудз) Анни Михайлівни 1938 р. н., ур. с. Кальне, освіта — 8 класів; 17 липня 2018 р. у с. Кальне від Брюхович Марії Василівни 1929 р. н., ур. с. Кальне, освіта — 4 класи; 18 липня 2018 р. у с. Орява від Ковальчук Ольги Миколаївни 1938 р. н., ур. с. Плав'є, освіта — середня; 23 липня 2019 р. у с. Верхнє Висоцьке від Шепіди (Надич) Марії Миколаївни 1937 р. н., ур. с. Верхнє Висоцьке, освіта — 1,5 класи; 24 липня 2019 р. у с. Либохора від Бугринець (Павліш) Марії Миколаївни 1935 р. н., ур. с. Либохора, освіта — 4 класи; 26 липня 2019 р. у с. Вовче від Касенич (Лило) Ганни Михайлівни 1935 р. н., ур. с. Вовче, освіта — 4 класи; 27 липня 2019 р. у с. Ісаї від Андрущакевич (Галишин) Марії Миколаївни 1927 р. н., ур. с. Ісаї, освіта — 4 класи; 29 липня 2019 р. у с. Верхня Яблунька від Кльоб (Січак) Калини Михайлівни 1938 р. н., ур. с. Верхня

Яблунька, освіта — 7 класів; 31 липня 2019 р. у с. Нижнє Гусне від Змійовської (Чичерська) Юлії Олексіївни 1949 р. н., ур. с. Нижнє Гусне, освіта — 10 класів.

Лікувальні властивості приписували меду, який клали в середину різдвяного хліба. За даними Т. Гонтар та Р. Кирчіва, «тим медом, що у крачуні був, мастили папір і обкладали, як боліли груди», «... Той мед є цілющим» (с. Люта Великоберезнянського р-ну) [8, арк. 94 зв.; 41, арк. 94—95]. За нотатками автора зі с. Верхня Яблунька Турківського р-ну, ним обмащувалися, «як вроки били, хтось сглазив»²¹, а у с. Нове Давидково Мукачівського р-ну, «в керечун клали мед запікати із флашечков і пак тото дуже добре було, коли дітині подібніяк падає, мастили шию тим, давали в ротик» [17, арк. 112].

Приклади застосування меду в любовній магії маємо з Воловеччини. За даними Т. Гонтар зі с. Нижні Ворота, якщо у хаті була дівчина на виданні, господиня клала його в керечун в маленькій склянці. Відтак цим медом «хлопців приворожували» [13, арк. 44]. Уявлення про те, як цей процес відбувався в околицях Вишніх Верещьких можемо скласти завдяки запису Л. Дем'яна (1936 р.). Відданиця мастила лице медом, обмивалася, а ту воду зливала в малу скляночку, закорковувала і клала у керечун, примовляючи: «Як сесь ся мід пече у керечуні, так би тебе Іване або Василю, пекло серце за мною». Коли святковий хліб виїмали з печі, дівчина ховала чар-зілля, яке при нагоді зміщувала з «паленкою» та давала випити тому парубкові, якого хотіла причарувати [37, арк. 47].

Висновки. На основі аналізу етнографічних джерел та власних польових досліджень з теренів Українських Карпат можна зробити наступні висновки. У різдвяному обрядовому хлібі перехрещувалися прадавні міфологічні, магичні та мантичні уявлення. Під час ворожби звертали увагу, на який бік він упаде (верхній чи нижній), скільки обертів зробить, чи докотиться від дверей до столу, на рух крачуна та його відбитки. Саме ці прикметні ознаки були основними для пояснення вислідів мантичних обрядодій щодо довголіття, господарського добробуту, інших позитивних або негативних подій, які мали статися.

Внаслідок прямого контакту з ритуальним хлібом різні атрибути наче заряджалися магичною силою,

Яблунька, освіта — 7 класів; 31 липня 2019 р. у с. Нижнє Гусне від Змійовської (Чичерська) Юлії Олексіївни 1949 р. н., ур. с. Нижнє Гусне, освіта — 10 класів.

²¹ Записано 29 липня 2019 р. у с. Верхня Яблунька від Кльоб (Січак) Анни Михайлівни 1947 р. н., ур. с. Верхня Яблунька, освіта — 8 класів.

яку передавали людині, худобі, ниві. Тому шматки крачуна, обрядові страви, повісмо, вода набували лікувальних, продукуючих та берегових властивостей. Прозорою є семантика деяких мантичних практик з різдвяною хлібиною, в яких використовують вербальну магію (у т. ч. любовну). У наш час досліджувані явища вже не побутують, проте старожили пам'ятають про них дотепер.

1. Грушевський М.С. Історія української літератури: у 6 т., 9 кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.
2. Сосенко К. *Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера*. Львів: Накладом автора, 1928. 350 с.
3. Токарев С.А. *Религиозные верования восточнославянских народов XIX — начала XX века*. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1957. 164 с.
4. Кісь Р., Маєрчик М. Аграрна верства архаїчної обрядовості Карпатського ареалу. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*: у 4-х томах. Том 2. Етнологія та мистецтвознавство. Львів: ІН НАНУ, 2006. С. 459—472.
5. Кутельмах К. Календарна обрядовість як етногенетичне джерело. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*: у 4-х т. Том 2. Етнологія та мистецтвознавство. Львів: ІН НАНУ, 2006. С. 473—557.
6. Горошко Л. «Водна» символіка обряду купання різдвяного хліба. *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*. Книга І. Львів: Логос, 2008. С. 49—56.
7. Словник української мови: у 11 т. Т. 1. А—В. Київ: Наукова думка, 1970. 800 с.
8. *Архів Інституту народознавства НАН України* (далі *Архів ІН НАНУ*). Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 215. Арк. 1—98.
9. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 209. Зош. № 2. Арк. 1—46 зв.
10. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 212. Арк. 1—81 зв.
11. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 214. Арк. 1—23.
12. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 227. Арк. 1—67.
13. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 230. Арк. 1—65.
14. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 240. Арк. 1—63.
15. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 513. Арк. 1—73.
16. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 533. Арк. 1—163.
17. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 588. Арк. 1—121.
18. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 590. Арк. 1—48.
19. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 609. Арк. 1—65.
20. Богатырев П.Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. *Вопросы теории народного искусства*. Москва: Искусство, 1971. С. 167—296.
21. Симоненко И.Ф. Быт населения Закарпатской области (По материалам экспедиций 1945—1947 гг.). *Советская этнография*. 1948. № 1. С. 63—89.
22. Falkowski J., Pasznyi B. *Na pograniczu Łemkowsko-bojkowskim*. Lwów: Nakładem tow-wa ludoznawczego, 1935. 128 s.
23. Schnaider J. Z kraju Huculów (Kalendarz huculski). *Lud. Lwów*, 1899. Т. V. Z. 3. S. 207—220.
24. Schnajder J. Z życia górali nadłomnickich. *Lud. Lwów*, 1912. Т. XVIII. Zesz. I—IV. S. 141—217.
25. *Архів ІН НАНУ*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 521. Арк. 1—46.
26. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 607. Арк. 1—100.
27. Гайова Є. Філософія буття в лемківських зимових обрядах та звичаях (Різдво, Василя, «Бабин Святий вечур», Івана Хрестителя, Стрігіння Господне) на експедиційних матеріалах, зібраних у Великоберезнянському районі Закарпатської області. *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу. Збірка наукових праць: матеріали Міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання»*. Одеса, 2011. С. 65—75.
28. Турянська М. Бойківські звичаї з Різдвяних Свят, Нового Року й Йордану. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1934. Ч. 3. С. 23—27.
29. Комарницький І. Різдвяні звичаї в селі Лопушанка Хомина Турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1989. Ч. 1/49 (60). С. 67—69.
30. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 217. Арк. 1—32.
31. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 458. Арк. 1—220.
32. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 550. Арк. 1—205.
33. Василечко Л. *Шуткова неділя. Народні звичаї, обряди та повір'я*. Брошнів: Таля, 1994. 58 с.
34. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят (зап. у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах). *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1900. Т. III. С. 33—60.
35. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 691. Арк. 1—142.
36. Онищук А. Народний календар. Звичай і вірування прив'язані до поодиноких днів у році (зап. у 1907—10 р. в Зелениці, Надвірнянського повіта (на Гуцульщині)). *Матеріяли до української етнології*. Львів: Етнографічна комісія НТШ, 1912. Т. XV. С. 1—61.
37. Національні архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України (*НАНФ ІМФЕ НАН України*). Ф. 14-3. Спр. 6. Арк. 1—128.
38. Kolberg O. *Dzieła wszystkie*. Wrocław; Poznań: Polskie towarzystwo ludoznawcze, 1973. Т. 51: Sanockie-Krośnieńskie. Cześć III. 487 s.
39. Кміт Ю. *Ще про Волосатий*. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. 6. С. 1—9.
40. Здоровега Н.І. Народні звичаї та обряди. *Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 232—248.
41. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 222. Арк. 1—102.
42. Пенгрин М. Зимові вірування. *Наше Слово*. Варшава, 1990. № 3. С. 6.
43. Дучимінська О.О. Святочні звичаї в селі Вовчій, турчанського повіту. *Жіноча Доля*. Коломия, 1939. Ч. 1—2. С. 11—12.

44. Малець В. Звичаї на Різдество Христово в Хирляві. *Подкарпатська Русь*. Ужгород, 1930. Ч. 1—2. С. 18—19.
45. Петрецький В. Роздвняні звичаї і обичаї в Туря-Бистрої. *Подкарпатська Русь*. Ужгород, 1930. Ч. 1—2. С. 21—22.
46. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 213. Арк. 1—81.
47. Савицька Е. У цей день і вогонь чарівний. *Експрес*. 2017. 12—19 січня. С. 3.
48. Чебанюк О. Різдвяний хліб керечун господиня виймала з печі у вивернутому кожусі. Газета по-українськи. 5 січня 2012 р. URL: https://gazeta.ua/articles/holidays-newspaper/_rizdvyaniy-hlib-kerechun-gospodinya-vijmala-z-pechi-u-vivernutomu-kozhusi/417066 (дата звернення 11.11.2019).
49. Кісь Р., Маєрчик М. Аграрна верства архаїчної обрядовості Карпат (причинки до реконструкції етногенетичних процесів). *Народознавчі зошити*. 1998. № 3. С. 274—278.
50. *НАНФ ІМФЕ НАН України*. Ф. 14-5. Спр. 5. Арк. 1—230.
51. *НАНФ ІМФЕ НАН України*. Ф. 14-3. Спр. 429. Арк. 1—150.
52. *Архів ІН НАНУ*. Од. зб. 317. Арк. 41—79.
53. Зборовський П. Різдвяний цикл свят за традицією села Верхнє Висоцьке на Турківщині. *Бойки*. Дрогобич, 2000—2002. С. 215—220.
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 209 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 212 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 214 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 227 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 230 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 240 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 513 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 533 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 588 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 590 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 609 [in Ukrainian].
- Bogatyrev, P.G. (1971). Magical actions, rites and beliefs of Zakarpattya. *Issues of the theory of folk art*. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
- Simonenko, I.F. (1948). Life of the population of Zakarpattya region (based on materials from of expeditions 1945—1947). *Sovetskaja jetnografija* (Vol. 1, pp. 63—89) [in Russian].
- Falkowski, J., & Pasznycki, B. (1935). *On the border of Lemkowsko-bojkowskiem*. Lwow: Nakladem tow-wa ludoznawczego [in Polish].
- Schnaider, J. (1899). From the land of the Hutsuls (Hutsul calendar). *Lud, III* (Vol. V, pp. 207—220). Lwow [in Polish].
- Schnajder, J. (1912). From the life of the highlanders, who live above the river Limnytsia. *Lud, I—IV* (Vol. XVIII, pp. 141—217). Lwow [in Polish].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 521 [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 607 [in Ukrainian].
- Hajova, Ye. (2011). Philosophy of being in Lemkos' winter rites and customs (Christmas, Basil, «Grannie's Holy Evening», John the Baptist, holiday meeting of winter and spring) on the expedition materials, collected in the Velykoberezniansky district of Zakarpattya region. *A calendar rite in the vital functions of ethnos. Collection of scientific works: are materials of the International scientific conference the «Odesa ethnographic readings»*. Odesa [in Ukrainian].
- Turians'ka, M. (1934). Boykos' customs from Christmas holidays, New Year and Christening. In *Litopys Bojkivschyny* (P. III, pp. 23—27). Sambir [in Ukrainian].
- Komarnyts'kyj, I. (1989). Christmas customs in the village of Lopushanka Khomina in the Turka district. *Litopys Bojkivschyny* (P. 1/49, pp. 67—69). Sambir [in Ukrainian].

REFERENCES

- Hrushevs'ky, M.S. (1993). *History of Ukrainian literature: in 6 vol., 9 books* (Vol. 1). Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
- Sosenko, K. (1928). *Cultural and historical figure of the old Ukrainian holidays of Christmas and Generous Evening*. Lviv: Nakladom avtora [in Ukrainian].
- Tokarev, S.A. (1957). *Religious beliefs of the East Slavic peoples of the 19th — early 20th centuries*. Moskva; Leningrad: Izd-vo Akad. nauk SSSR [in Russian].
- Kis, R., & Maierchuk, M. (2006). Agrarian layer of the archaic ritualism of the Carpathian region. In *Ethnogenesis and ethnic history of the people of the Ukrainian Carpathians: in 4 vol.* (Vol. 2, pp. 459—472). L'viv: IN NANU [in Ukrainian].
- Kutel'makh, K.M. (2006). Calendar ritualism as an ethno-genetic source. In *Ethnogenesis and ethnic history of the people of the Ukrainian Carpathians: in 4 vol.* (Vol. 2, pp. 473—557). L'viv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Horoshko, L. (2008) «Water» symbolism of the rite of bathing of the christmas bread. *History of religions in Ukraine. Scientific annual* (B. 1, pp. 49—56). L'viv: Lohos [in Ukrainian].
- Dictionary of Ukrainian: in 11 vol.* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Archive of the IN NANU* (Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine). F. 1. Op. 2. Od. save 215 [in Ukrainian].